ԳՐԱՑԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

Գրացի Համալսարանին ճոխ Մատենադարանն ունի հայերէն երկու Ձեռագիր։

1·

ԱԻԵՏԱՐԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ

Առաջինը եւ նշանաւորը՝ կրկնագիր է։ Հայերէնը սրբատած է եւ վրան գրուած վրացերէն՝ Դաւթեան սաղմոսները (Սաղմոսարան)։ Կը կրէ Թ· 2058[2], այս է՝ Թ· 2058 թուէն վրացերէն երկրորդ Ձեռագիրը, մի վրացերէն քանի մը ձեռագիրներ կան մի-եւնոյն թուէն տակ (Թ· 2058[1], 2058[2], 2058[3], 2058[4] եւն)։ Անոնք ժամանակին Սինա եղած են։

Անտոն Կերն այս կրկնագիր Ձեռագիրն այսպէս յուցակագրած է· «Թ· 2058[2], մագաղաթ, թուղթ 274 եւ 18 անջատ· 10 սմ· Ը — ժ դար· գուցէ միաժամանակ կազմեալ (Թ· 2058[1] ի հետ) ի լեռնէ Սինայ։ Սաղմոսարան կրկնագիր (Codex rescriptus)· Ներքեւը չատ լաւ ընթեռնլի հայերէն բնագիր»[1]։

Վրացերէն Ձեռագրին նկարագրութիւնն է՝ թուղթ՝ 274 + 2 = 276 (այժմ)։ — Մեծութիւն՝ 14×10։ — Գրութիւն՝ 10×17։ — Նիւթ՝ մագաղաթ, ընտիր։ — կազմ՝ փայտեայ՝ վրան կաշի անցուած· չատ վնասուած, կռնակը ամբողջապէս բաց՝ ինկած է կաշին։ — Հանգամանք՝ խեղճ, բայց մագաղաթեայ թերթերը (թղթերը) չատ ամուր կարուած՝ իրարու միացուած, ներկայիս անոնցմէ միայն երկու հատ կազմին բոլորովին անջատուած, կան պատռուածներ։ Ժամանակ՝ Ը°—Թ դար։

Հայերէն Ձեռագրին մեծութիւնն եղած պիտի ըլլայ 22×14 եւ գրութիւնը՝ 16—18×9·5[2]։

Մատեանս է՝ Աւետարան Յովհաննու, ոչ՝ լրիւ։

Հայերէն բնագիրը մէջտեղէն ծալուած է եւ վրացերէնը հակառակ ուղղութեամբ գրուած, որով վրացերէնը կարդալու համար հայերէն տառերուն լիապէս չընդունած ըլլալու պարագան դժուարութիւն չի յարուցաներ։ Հնագրական տուեալներով վրացերէնը Ը—Թ դարի կամ ճշդագոյնս ԺԲ դարի առաջին կէսի յուշարձան կը համարուի (հմմտ· թիւ 1 ծանօթութեան մէջ յիշուած գրքերը)։

Կրկնագրին հայերէն տառերը համեմատելով Լազարեան ճեմարանի, Էջմիածնի եւ Մլքէի Ձեռագիր Աւետարաններու գրերուս, դարձեալ Հ· Տաշեանի (Մայր յուցակ··· էջ 1048է վերջ տախտակները I–II), Յովսէփեան Գ· վ·ի (Գրչութեան արուեստը Հին Հայոց մէջ, Վաղարշապատ 1913, տախտակներ Ա—ԼԷ) եւ Աշոտ Աբրահամեանի (Հայ գրի եւ գրչութեան պատմութիւն, Երեւան 1958, էջ 66—96) իբրեւ նմոյշ հրատարակած տառերու հետ, կը միտիմ եզրակացնելու որ հայերէն բնագիրը վրացերէնէ չատ յառաջ գրուած չէ։ Հաւանօրէն գրուած պիտի ըլլայ Ը—Թ· դարերու մէջ եւ ասոր ապացոյց կրնայ ծառայել նաեւ այն պարագան (բացի վերը յիշուածէն) որ գուցէ հայերէն տառերը կարելի չէ եղած բնաջնջել ու անհետ սրբել, մի Ձեռագրին թանաքը նոր ու թարմ էր։

Կրկնագրին հայերէն բնագիրը Յովհաննու Աւետարանը կը ներկայացնէ։ Կը կարծեմ թէ կ'արժէ զայն լուսատիպ հրատարակել։ Բաւական չատ հատուածներ կարելի եղաւ կարդալ։ Ծառայ կը բերեմ մաս մը։

Թղ· 9ա։ Յովհ· Դ· 29· «Եկայք տեսէք զայր մի, որ ասաց ինձ»։

Թղ· 24ա։ Յովհ· Ե· 35· «Նա էր ճրագն, որ լուսաւել էր եւ ծագէր եւ դուք կամեցաք ցնծալ առ ժամանակ մի ի լոյս նորա»։

Թղ· 45ա։ Յովհ· Ա· 44· «Եւ էր Փիլիպպոս ի Բեթսայիդայ ի քաղաքէ Անդրեայ եւ Պետրոսի»։

Թղ· 75ա։ Յովհ· Է· 48· «···մոլորեցարուք, միթէ ոք յիշխանաց հաւատաց (ի Նա»։

Թղ· 148բ։ Յովհ· Ը· 29· «···միայն զի զհաճոյս նորա առնեմ հանապազ»։

Թղ· 161բ։ Յովհ· Ժ· 12—13· «Իրրեւ տեսանէ զգայդն, զի գայ, թողու զոչխարսն եւ գայդն յափշտակէ եւ ցրուէ զնոսա, քանզի վարձկան է եւ չէ փոյթ նմա վասն ոչխարաց»։

Թղ· 162բ։ Յովհ· Ժ· 42· «զոր ասաց վասն նորա ճշմարիտ էր եւ բազումք հաւատացին (ի Նա անդ)»։

Թղ· 177բ։ Յովհ· ԺԲ· 21—23· «Նոքա մատեան առ Փիլիպպոս, որ ի Բեթսայիդա Գալիլեացւոց էր, աղաչեին զնա եւ ասէին, Տէր, կամիմք զՔեզուս տեսանել։ Գայ Փիլիպպոս եւ ասէ ցԱնդրեաս, Անդրեաս եւ Փիլիպպոս ասեն ցՔեզուս։ Պատասխանի եւ նոցա»։

Թղ· 204ա։ Յովհ· ԺԲ· 29—30· «Եւ լսեր· ասէին որոտումն լինել, կէսքն ասէին հրեշտակ խօսեցաւ ընդ Նմա»։

Թղ· 250բ· Յովհ· Ի 23—4· «Զմեղս, Թողեալ լիցին նոցա, եթէ զուրբ ունիցիք՝ կալեալ լիցի։ Իսկ թովմաս անուանեալն երկուորեակ ոչ էր անդ»· ըստ այմ չունի՝ «մին յերկոտասանիցն» [իսկ Թովմաս, մին յերկոտասանիցն, անուանեալ երկուորեակ]։

Թղ· 275բ։ Յովհ· ԺԹ· 34· «Ոչ խորտակեցին զարձս նորա, այլ մի ոմն (ի գինու)որաց տիգաւ խոցեաց (զկո)ղս նորա եւ ել վաղվաղակի արիւն եւ ջուր»։

Թղ· 276բ։ Յովհ· ԺԹ· 36—8· «Զի եւ դուք հաւատասջիք։ Այս եղեւ զի լցցի գիրն (ե)թէ[3] ոսկր նորա մի փշրեսցի(ք) եւ դարձեալ միւս եւս··· Հայեսցին ի նա, յոր խոցեցին։ Ցետ այսորիկ աղաչեաց Պիղատոս Յովսէփ, որ յԱ··· ի ծածուկ վասն ահին Հրէից, զի բարձցէ զմարմինն Ց[ի]···»։

2·

ՀԱՄԱՌՕՏ ՀԱԽԱԳՈՒՄՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՁՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ

Թուղթ՝ 224։ — Մեծութիւն՝ 19·5×14·5։ — Գրութիւն՝ միասիւն, 14×10։ — Տող՝ 26։ — Թերթ՝ 19։ — Նիւթ՝ թուղթ· փայլուն, ադորկ, դիմացկուն։ — Կազմ՝ տախտակ վրան կարմիր կաշի անցուած, ճոխ՝ ճաշակաւոր դրոշմազարդերով։ — Մագաղաթեայ պատկանակ՝ չունի։ — Հանգամանք՝ խնամքով պահուած։ — Գիր՝ ճոտրգիր, յստակ, առաջին գիրը չէ գրուած, տեղ ձգուած է գոյն գարդարուն գրելու։ — Խորագիրք՝ կարմրագիր։ — Խորանք՝ պարապ տեղ ձգուած գծելու եւ սակայն այդ տեղի չէ ունեցած։ — Կիսախորանք՝ խոռոչ պատկերու համգոյն· հմմտ· նախորդը։ — Լուսանցազարդ՝ չունի։

Ներկայ Համալսարանի Մատենադարանին վաճառուելուն համեցաւ հայերէն երկու Ձեռագիրները վիճակիս յղել։ Հրապարակաւ կը յայտնեմ սրտագին շնորհակալութիւնս։

[1] Die Handschriften der Universität Graz, bearbeitet von Anton Kern, Wien 1956, II. Band, S. 410, հմմտ. Peradze Gr., Über die georgischen Handschriften in Österreich, Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Band 47 (1940) S. 219—32. — Schanidze-Tphilisi, Die georgischen Handschriften in Graz, Bulletin de l'université de Tiflis, IX, Tiflis 1929, էջ 310—53 եւ Schuchart H., Mitteilungen aus georgischen Handschriften, ib. VIII, 1928, էջ 347—76։ *Այս երկու յօդուածներու լուսանկարները — ծանօթութիւններով — խնդրանքիս վրայ՝ սասցած եմ բանասէր Լ· Խաչիկեանէ եւ Պ· Մուրատեանէ, որոնց կը յայտնեմ անկեղծ շնորհակալութիւնս։*

[2] Գրացի Համալսարանի Մատենադարանին վաճառութիւնը հաճեցաւ հայերէն երկու Ձեռագիրները վիճակիս յղել։ Հրապարակաւ կը յայտնեմ սրտագին շնորհակալութիւնս։

[3] Ե եւ է տառերն երբեմն դժուար զանազանելի։

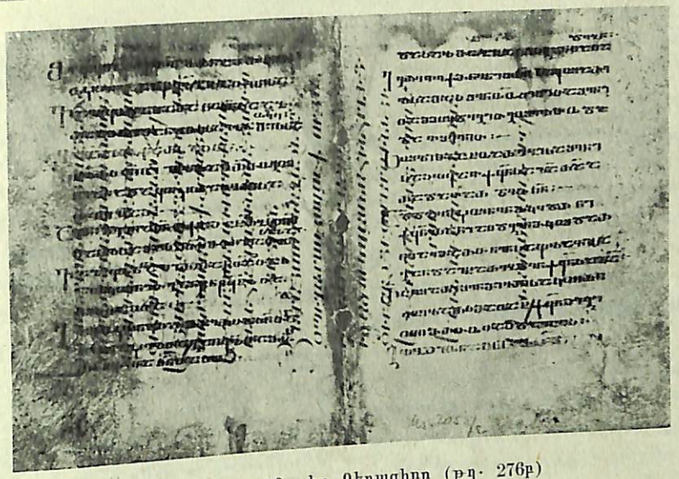

Թ· 2058[2] կրկնագիր Ձեռագիրը (Բդ· 276բ)

© National Library of Armenia

ՋԱՐԴՔ՝ չուճի: — ՆԿԱՐՔ՝ չուճի: — ԴԱՏԱՐԿ՝ Թղ· 1ա—2բ, 222բ—224բ: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ԺԸ—ԺԹ դար: — ԳՐԻՉՔ՝ Աստուածատուր եւ կարապետ, գուցէ մէկը գրիչ եւ միւսը տէր: — ԾԱՂԿՈՂ ԵՒ ԿԱԶՄՈՂ՝ գրի՞չը: — ՏԵՂԻ եւ ՏԷՐ՝ անյայտ· համմտ· գրիչ: — ԿՆԻՔ՝ Թղ· 3ա եւ 222ա „Univ. Graz Bibl.“ — ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ Թղ· 32ա, 32բ: — ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ՝ կը գտնուի Գրացի համալսարանի Մատենադարանին մէջ· կը կրէ «Թ· 1718»:

Մատեանս է (Թղ· 3ա) «Համառօտ հաւաքումն աստուածաբանական ճշմարտութեանն»:

1· Թղ· 3ա—32ա: Ա· գիրք: «Յաղագս աստուածային բնութեան»· չէ գրուած, ինչպէս նաեւ՝ «Քանզի պերպանոյութիւն»)· այժմ կը սկսի՝ «Աստուածաբանական ճշմարտութեան է նշոյլ վերինն ճառագայթիլ, լուսաւորիչ մտաց եւ խրախուճիւն արքունական վախիկութեանց, յաղեցուցանող ախորժակաց»:

Թղ· 32ա· «Կատարեցաւ գիրքն առաջին, որ յաղագս աստուածային բնութեանն»: Ունի 24 գլուխ:

2· Թղ· 32ա—73ա: «Սկիզբն երկրորդ գրոց· Յաղագս սահմանի արարածոցս», գլխացանկ: (Թղ· 33ա) «Յաղագս սահմանի էից: Գերազանց բնութեան երեք են ելումն, այսինքն ծննդեամբ, հնչմամբ եւ սահմամբ»:

Թղ· 73ա· «Կատարեցաւ գիրքն Բ·» որ յաղագս սահմանի»: Ունի 66 գլուխ:

3· Թղ· 73բ—102բ: «Սկիզբն Գ· գրոց, որ վասն ապականութեան մեղաց», գլխացանկ: (Թղ· 74ա)· «Յաղագս չարին առ հաւարակ: Զարն է եռակի, այսինքն մեղաց, պատժոց ջնասուց»:

Թղ· 102բ: «Եւ այսքան յաղագս երրորդ գրոցն»· Ունի 24 գլուխ:

4· Թղ· 102բ—129բ: «Գիրք չորրորդ յաղագս մարդեղութեան Քրիստոսի», գլխացանկ: (Թղ· 103բ)· «Յաղագս հրեշտակական Ողջունին: Առաքեցաւ Գաբրիէլ ի կարգէ հրեշտակապետացն առ երանուհի կոյսն»:

Թղ· 129բ· «Եւ սա առնու գաւառաւմն գիրքն չորրորդ»: Ունի 24 գլուխ:

5· Թղ· 129բ—169բ: Գիրք Ե·երդ· յաղագս չնորհաց եւ առաքինութեան»· գլխացանկ: (Թղ· 130բ) «Յաղագս սկզբնական չնորհացն· Առ բարին չնորհացն ոչ ոք կարէ գալ ինքեամբ, զի այս ոչ է ըստ ընթացից բնութեան»:

Թղ· 169բ· «Կատարեցաւ երրորդ (Ե·երրորդ) գիրքն, որ յաղագս չնորհաց առաքինութեանց»: Ունի 69 գլուխ:

6· Թղ· 169բ—200բ: «Գիրք Զ·երորդ· յաղագս խորհրդոցն»· գլխացանկ (Թղ· 170ա· չէ գրուած խորագիրն որ ըլլալու է «Յաղագս սահմանի խորհրդոյն» եւ կը սկսի՝) «Երկնաւոր բժիշկն եւ նորոգօղն ազգի մարդկան այսպէս բժշկեաց զվօթացեալն»: Զուտնի վերջաւորութեան մասին ակնարկութիւն, բայց կը վերջանայ եւ ունի 37 գլուխ:

7· Թղ· 201ա— «Յանկ է՝ գրոցն վասն կատարածի աչխարհի»: (Թղ· 201բ)· «Սկիզբն է· երրորդ գրոցն վասն կատարածի աչխարհս: Վերջինն գատաստանի ոմանք են յառաջընթացք, ոմանք են իրր «համընթացականք եւ ոմանք հետեւողականք»:

Վերջը Թղ· 222ա կայ՝ «Զոր իւրաքանչիւր երանելի ըստ իւրում արդեանցն ընկալցի առ ի յերջանիկ վախճան առանց վախճանի, զոր եւ մեզ չնորհեսցէ սկիզբն եւ վախճան· ամենայնի որ է օրհնեալ յաւիտեանս ամէն...»: Վերջ: Ունի 30 գլուխ:

Ս· Գրքի տեղիքները լուսանցքներու վրայ նչանակուած են: — Այս գրութեան եւ անոր հայերէն Զեռագիրներու մասին համմտ· Oudenrijn M. A. v. d., Linguae haicanae scriptores... Bernae apud A. Francke, էջ 199—200: Սակայն պէտք եմ նչել, որ Գրացի համալսարանի Մատենադարանին այս Զեռագիրը Oudenrijnի անծանօթ է:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ· 1· Թղ· 32ա· «Զնուաստագի կարապետ անարժանս յիշեա առ Տէր Աստուած, յորժամ կարդաս»: 2· Թղ· 32բ· «Զառաքեալս ի բարեաց եւ զփարթամս ի չարեաց Աստուածատուր անարժանս աղաչեմ յիշել ի Տէր, ով ընթերցողք»:

Հ· Հ· ՈՍԿԵԱՆ

Armenisch und Phrygisch

Seit P. Kretschmers berühmter Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, 1896, 208 ff., ließen sich Sprachwissenschaftler[1] bei dem Vergleich der beiden Sprachen immer wieder von den Zeugnissen Herodots (VII 73) und des Eudoxos (bei Stephanos von Byzanz s. v. Armenia) leiten: Der eine nannte die Armenier *Φρυγῶν ἄποικοι* „Kolonisten (Abkömmlinge) von Phrygern“, der andere meinte *Ἀρμένιοι δὲ τὸ γένος ἐκ Φρυγίας καὶ τῇ φωνῇ πολλὰ φρυγίζουσιν* „die Armenier stammen aus Phrygien und ihre Sprache ist der Phrygischen sehr ähnlich“[2]. Wie jedoch zuletzt O. Haas[3] in aller Ausführlichkeit bewiesen hat, spricht das phrygische Material eindeutig gegen eine enge Verwandtschaft mit dem Armenischen.

Haas (ibid.) fand jedoch einen anderen Weg, den beiden antiken Nachrichten gerecht zu werden. Er teilte das uns als „Phrygisch“ Überlieferte in die Sprache der phrygischen Inschriften (das eigentliche Phrygisch) und in eine vorphrygische Satemsprache und setzte zwischen dem Armenischen, diesen beiden und anderen Idiomen einen Sprachbund in Kleinasien an, wobei er aber nahe Verwandtschaft zwischen „Vorphrygisch“ und Armenisch für wahrscheinlich hielt.

Die Anhaltspunkte für letzteres sind wegen der spärlichen und verstreuten Reste des Vorphrygischen[4] freilich gering genug:

1. Satementwicklung.

2. Der armenische Wandel von *s* über *h* zu *θ* (zum Beispiel *hin* „alt“ **sen-*, *ał* „Salz“) ist im Vorphryg. sehr schlecht bezeugt[5].

3. Sekundäre Palatalisierung vor hellen Vokalen (*ǰerm* „warm“ mit **gʷh-*) ist im Vorphrygischen nicht einwandfrei erwiesen: falls die Glossen *ζελκια* „Grünzeug“ und *ζετνα* „Tür“ wirklich von heth. *ḫalkiš* „Getreide“ und **ḫat-* in *ḫatk-* „Türe schließen“, GIŠ *ḫattalu-* „Riegelholz“ kommen[6], wissen wir weder den Lautwert des *ζ* ([zd], [dz], [z]?) noch, ob sich heth. *ḫ-* über eine gutturale Media zu *ζ-* entwickelt hat. Der Vergleich von *αζην, αζενα* „Bart“ mit gr. *πώγων* (Haas) bereitet lautliche Schwierigkeiten.

4. *o* zu *a*: Im Armenischen anscheinend nur in unbetonter Silbe[7], außerdem für eine Reihe von idg. Sprachen charakteristisch.

5. Lautverschiebung: Im Vorphryg. ganz unsicher: Haas führt *Ασεις* zu lit. *ožys*[7a] „Ziegenbock“ an; *Κορύβας* und *Κορύβαντες, Κύρβαντες* dem Vorphryg. zuzuweisen (**gʷor(e)bʰnt-*), ist möglich, doch läßt diese das bei J. Poerner[8] gesammelte Material nicht als die „Leibesfrucht *κατ' ἐξοχήν*“ erscheinen, wie denn auch das *-υ-* eine Ver-

[1] K. Brugmann, Grundriß² I 2 (1897); vorsichtig A. Meillet, Esquisse², 11; G. Bonfante, Arm. Quart. 1, 1946, 81 ff.; H. Jensen, Altarm. Gramm., 1959, 1; V. Georgiev, Studii Clasice 2, 1960, 57 f. (abgeschwächt: LB 3, 1961, 31 Fn. 1); V. Bănăţeanu, „Probleme ale etnogenezei Armene“, Studii şi cercetari lingv. 12, 1961, 375 ff. Dort und bei G. Jahukyan, „The Hayaša Language and its Relation to the IE Languages“, Arch. Or. 29, 1961, 353 ff. ist die neuere russische und armenische Lit. besprochen.

[2] oder: „...sie sprechen Griechisch in vielem ähnlich wie die Phryger“?

[3] LB (Lingu. Balc.) 3, 1961, 29 ff., Handes 75, 1961, 564 ff. — Vorher E. Hermann, KZ 50, 1923, 302 ff., H. Pedersen, Groupement, 1925, 44 ff., Tocharisch, 1941, 258 ff., Lykisch und Hittitisch, 1945, 5 f., R. Gusmani, Studi frigi (= Rend. Ist. Lomb. 1958, 835 ff.; 1959, 17 ff.) 45 f. Wenn Bănăţeanu, op. cit. 383 nach Diakonow die Erweiterung **-mn-* im armen. Nominaltyp *šaržumn* und angeblich im Part. **-menos*, phryg. *τειικ-μενος* anführt, so wäre dies eine sehr verbreitete Isoglosse.

[4] s. Haas, LB 3, 42—45; Handes 1961, 585—590.

[5] Haas, LB 3, 53; für die Sprache der phryg. Inschriften hat Haas die Erhaltung von antevokalischem *s* erwiesen: LB 2, 1960, 42, cf. Sprache 7, 1961, 91 f.; etwas anders Gusmani, Studi 22.

[6] Haas, LB 2, 47 f.; 3, 64.

[7] S. Mann, Armenian and IE, London 1963, XIII, 25 ff. Vgl. aber G. Solta, Handbuch der Orientalistik I 7, Leiden 1963, 89 f.

[7a] *-s-* aus **g'*, vgl. *Manezardus* mit *-z-* aus **g'h*.

[8] De Curetibus et Corybantibus, Halle 1913.

© National Library of Armenia